

AKİD

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 2

Sayı: 1

Haziran 2019

Doç. Dr. Ahmet DURAN'ın

AZİZ HATIRASINA

akid.aku.edu.tr

dergipark.org.tr/akid

e-ISSN: 2667-4785

AKİD

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of Afyon Kocatepe University Faculty of Islamic Sciences

مجلة جامعة أفیون قوجه تبه كلية العلوم الإسلامية

Cilt / Volume / المجلد: 2

Sayı / Number / العدد: 1

Yıl / Year / السنة: 2019

Kapsam / Scope

İslami ve Dini Araştırmalar / Islamic and Religious Studies

Periyot / Period

Yılda 2 sayı (Haziran – Aralık) / Biannual (June – December)

Yayın Dili / Language of Publication

Türkçe, Arapça ve İngilizce / Turkish, Arabic and English

AKİD (Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi) yılda iki kez yayımlanan ulusal hakemli e-dergidir.

Journal of Afyon Kocatepe University Faculty of Islamic Sciences is a peer-reviewed academic journal published twice a year.

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Adına
Prof. Dr. Mustafa GÜLER (Dekan)

Editörler / Editors in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Münir Yaşar KAYA
Arş. Gör. Dr. Faruk E. ORUÇ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Öğr. Üyesi Asuman ŞENEL – Dr. Öğr. Üyesi Emin UZ – Dr. Öğr. Üyesi Ercan ŞEN – Dr. Öğr. Üyesi Ersan ÖZTEN – Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT – Dr. Öğr. Üyesi Faik AKÇAOĞLU – Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAKMAK – Dr. Öğr. Üyesi Mevrure DOĞAN – Dr. Öğr. Üyesi Orkhan MUSAKHANOV

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdürrezzak TEK – Prof. Dr. Adem APAK – Prof. Dr. Ahmet Saim KILAVUZ – Prof. Dr. Ahmet YAMAN – Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ – Prof. Dr. Ali YILMAZ – Prof. Dr. Asım YAPICI – Prof. Dr. Bilal SAKLAN – Prof. Dr. Çağfer KARADAŞ – Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK – Prof. Dr. Feridun EMECEN – Prof. Dr. Fikret KARAPINAR – Prof. Dr. Halis AYDEMİR – Prof. Dr. İsmail SAĞLAM – Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP – Prof. Dr. Kemal ATAMAN – Prof. Dr. M. Emin AŞIKKUTLU – Prof. Dr. M. Hilmi UÇAN – Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI – Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ – Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN – Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ – Prof. Dr. Nebi MEHDİYEV – Prof. Dr. Orhan ÇEKER – Prof. Dr. Ömer ÇELİK – Prof. Dr. Recai DOĞAN – Prof. Dr. Remzi KAYA – Prof. Dr. Rifat OKUDAN – Prof. Dr. Salih KARACABEY – Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ – Prof. Dr. Yaşar AYDINLI – Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK – Doç. Dr. Hasan Tefvik MARULCU – Doç. Dr. Hüseyin GÜNDAY – Doç. Dr. Şener ŞAHİN

İntihal Tespit Politikası / Plagiarism Policy

İntihal tespitinde kullanılan özel bir program aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

All articles are checked by means of a program in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

Adres / Address

A.K.Ü. İslami İlimler Fakültesi Ahmet Karahisari İlahiyat Kampüsü
e-posta: akid@aku.edu.tr

GÜNÜMÜZDE NAHİV KONULARININ YENİDEN DÜZENLEMESİNE YÖNELİK ÇALIŞMALAR*

Halil İbrahim KAÇAR** - Muhammet ÇELİK***

Öz

Nahiv ilmi tarih boyunca hem Arap Dilinin bir grameri olmuş hem de İslami ilimlerin dili olarak geleneksel yapısını korumuştur. Bu geleneksel yapının korunması fasih Arapçanın da yüzyıllar boyunca büyük ölçüde değişmeden gelmiş olmasıyla alakalıdır. Ancak modern döneme geldiğinde, bu dönemin ihtiyaçları çerçevesinde, Arapçanın bir iletişim aracı olma özelliği öne çıkarılmış ve resmi okullardaki zorunlu eğitim çerçevesinde dil öğretiminin kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Yeni dönemde nahiv ilminin konularını yeniden düzenleme çabası bir yönüyle bu amaçtan kaynaklanmış iken diğer taraftan XX. yüzyılda Batıda ortaya çıkan yeni dilbilimsel gelişmeler de farklı bir kaynağı oluşturmuştur. Ortaya çıkan yeni tasniflere bakıldığında, bunların iletişimde işlevsel olacak şekilde, cümle oluşturmayı, üslup yapılarını ve anlamsal özellikleri dikkate alan tasnifler olduğu görülür. Bu çalışma, nahiv diye adlandırılan Arap Dili gramerinde XIX. yüzyıldan itibaren görülen yenileşme hareketlerinin, konuların tasnifi alanındaki yansımalarını ele almayı amaçlar. Bu amaçla makalede önce nahiv tarihindeki meşhur nahiv kitaplarının konu tasniflerine göz atılmış, sonra modern yenilenme döneminde bu geleneksel tasniflere yöneltilen eleştiriler aktarılmış, ardından modern Arap dilcilerinin nahiv konularını yeniden düzenleme bağlamında ortaya koydukları teorik ve pratik yaklaşımlar ele alınmıştır. Son iki yüzyıl boyunca Arap Dili gramerindeki yenileşme hareketlerine öncülük edenler, geleneksel nahiv kitaplarının konu tasniflerini, i'râb odaklı ve amil teorisine dayanan yöntemleri sebebiyle anlamı ihmal eden bir şekilcilikle itham etmişlerdir. Bu eleştiriye göre, nahivciler aynı konu başlığı altında toplanması gereken birçok dilsel unsur, farklı konu başlıkları altına dağıtarak parçalanmış ve konu bütünlüğünü sağlayamamışlardır. Bu eleştiriler yeni nahiv kitaplarının hazırlanması sürecinde konuların nasıl bir yöntemle düzenleneceğine dair fikir vermesi açısından hayati bir öneme sahip olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nahiv, Tecdid, Konuların Düzenlenmesi.

STUDIES FOR RECONSTRUCTION OF THE ARABIC GRAMARY ISSUES

Abstract

This article is about the impacts of the reformist movements within the Arabic grammar, Nahiv, that are active since the 19th century on the area of classification of grammar topics. For this purpose we first analyze how the famous Arabic grammar books classify topics, and then take a look at how this classification is critiqued in the modern era and finally we discuss the theoretical and practical methods employed by the modern Arab grammarians to classify grammar topics.

For the last two centuries, the reformist movements within Arabic grammar have accused the method of classification of grammar topics of the classical grammar books with neglecting the meaning by paying attention to form due to their methods being relied on agent theory and i'râb. According to this critique, various linguistic elements that are supposed to be classified under the same topic are distributed under various topics and the integrity of topics is violated. These critiques had utmost importance in how the topics would be classified in the new books of grammar.

The science of Nahiv, has been the grammar of Arabic language and is preserved in its classical for being language of Islamic sciences. This also has to do with the fact that classical Arabic is more or less preserved in its form throughout history. However in the modern era, according to the needs of this era, the feature of Arabic as a means of communication is emphasized and as part of compulsory education in public schools enabling an easier teaching of Arabic is pursued. The need for a reform in Arabic grammar was influenced by these reasons as well as the new linguistic developments that emerged in the West in 20th century. The new classifications take into consideration forming sentences, stylistic structures and semantic features that are about functionality in communication.

Key Words: Arabic Language, Arabic Grammar, Reform, Classification Of Grammar Topics.

* Makale Gönderim Tarihi: 01 Ocak 2019

Makale Kabul Tarihi: 09 Ocak 2019

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı; Prof., Marmara University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric; İstanbul, Turkey; halilreyhani@yahoo.com; orcid.org/0000-0003-0908-9358.

*** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı; Research Assistant, Marmara University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric; İstanbul, Turkey; makulvemakbul@hotmail.com; orcid.org/0000-0003-0222-9784.

Giriş

Günümüzde nahiv ilminin yeniden yapılandırılmasına yönelik çalışmalar, XIX. yüzyıldan itibaren başladığı kabul edilen nahda ve tecdîd¹ dönemi ile birlikte tasarlanmaya ve bazısı teorik ve metodolojik bazısı ders kitabı şeklinde kaleme alınan eserlerle ortaya konulmaya başlanmıştır. Yeni dönemin ihtiyaçları ve Arap dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılar göz önünde bulundurularak, nahiv ilminin geleneğinde görülen eksiklerin eleştirilmesiyle başlayan yenilenme ve ihya dönemi, nahve dair yeni kitapların kaleme alınmasıyla devam etmiştir. Bu çerçevede nahvin gayesi ve yöntemi yeniden düşünülmüş, dil öğretimde daha işlevsel olması amacıyla onun kolaylaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılmış, XX. yüzyılda Batıda ortaya çıkan yeni dilbilim çalışmalarından istifade edilmiş ve bir yandan konular yeniden tasnif edilirken diğer yandan kelimenin kısımları konusundan cümle türleri konusuna kadar bir dizi öneriler getirilmiştir. Nahiv geleneğine yönelik modern dönemde ileri sürülen eleştiriler çoğunlukla klasik nahvin kelime sonlarındaki hareke ve harf değişiklikleri anlamına gelen i'râb olgusuna odaklandığı ve bu sebeple konuları da i'râb değişiklikleri esasına göre ele aldığı şeklinde olmuş, ayrıca yine bununla ilgili olarak klasik nahve hakim olan amil teorisinin konuların düzenlenmesini de yönlendirdiği belirtilmiştir. Hem Arapların dili olması hem de İslam medeniyetinde Kur'ân'ın ve İslami ilimlerin dili olması hasebiyle, büyük ölçüde değişmeden günümüze kadar gelen fasih Arapça ve ona dayanan nahiv ilmi, günümüzde modern devlet yapısının da bir gereği olarak ortaya çıkan zorunlu eğitimin okullarda dil öğretimini daha aktif hale getiren karakteri sebebiyle, daha ziyade bir iletişim aracı ve onun grameri olarak yeniden ele alınması sonucunu doğurmuştur. Böylece kelime sonlarındaki değişimlerden ziyade cümlelerin yapısını, cümle üsluplarını ve cümledeki anlamı ortaya çıkarmaya odaklanan konu tasnifleri öne çıkarılmaya başlanmıştır. Modern dönemdeki bu yönelimleri görmeden önce, nahiv geleneğindeki konu tasnifine göz atmak ve ardından bu konu tasnifine yönelik eleştirileri gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Nahiv Geleneğinde Konuların Tasnifi

İslam medeniyetinin kitap telif geleneğinde konu başlıkları "bâb", konuların düzenlenmesi de genellikle "tebvîb" olarak adlandırılmış, ayrıca "tasnîf" ve "tertîb" kavramaları da yine bu anlamda kullanılmıştır.² Sırasıyla "bablara/konulara ayırma, sınıflandırma, düzenleme" anlamına gelen bu kavramlar, nahiv ilminde de aynen kullanılmıştır. Nahiv konularının geleneksel tasnifinde görülen ve müelliflerin nahiv

¹ Genel olarak Arap Dilinde ve bu arada nahivde tecdîd söyleminin ve ondan daha kapsamlı olup Batı dillerindeki "rönesans" kavramına karşılık üretilen "nahda" söyleminin dile getirilmesi, genellikle Napolyon'un Mısır seferinden (1798) sonraki süreçte Rifâa et-Tahtâvî (1801-1873) ve arkadaşlarının Batı düşüncesinden etkilenmeleri ve yabancı kitapları Arapça'ya tercüme etmeleriyle birlikte başlamıştır. Bkz: Muhammed Âbid el-Câbirî, el-Hitâbu'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir, 5. Baskı, (Beyrut: Merkezu Dirâsâti'l-vaḥdeti'l-'Arabiyye, 1994), 22.

² Bk: Ahmîde el-'Avnî, el-Ûsûsü'l-menheciyye li-tebvîbi'n-nahvi'l-'Arabî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2015), 21-23.

tasavvurundaki farklılıklardan kaynaklanan çeşitliliği, birkaç başlık altında toplamayıp özetlemek mümkündür.

Sîbeveyhi'nin (ö.180/796) el-Kitâb'ına bakıldığında, muhtemelen son şekli verilememiş bir kitap olmasından dolayı, konu tasnifinde nispeten bir dağınıklık görülmektedir.³ Nahvin günümüze ulaşan bu ilk eserinde göze çarpan bir özellik de, kitabın sarf (morfoloji) nahiv (sentaks) konularının yanı sıra, bazı belagat konularını da kapsamış olmasıdır. Her ne kadar zamanla dil ilimleri bağımsız disiplinler haline gelse de, bu ilimler arasındaki tedahül özellikle nahiv ilmi dahilinde Sîbeveyhi'den sonra bir süre daha devam etmiştir. Çünkü aynı kapsamlılık sonraki dönemlerde aynı veya benzer şekilde görülmeye ve örneğin Müberrid'in (ö.286/900) el-Muktedab ve el-Kâmil adlı eserlerinde ya da Zemahşerî'nin el-Mufasssal adlı eserinde tezahür etmeye devam etmiştir.⁴ Bu kapsamlı bakış İbnü's-Serrâc (ö.316/929 ve İbn Usfûr (ö.669/1270) gibi dilcilere bakıldığında daha da genişleyecektir. Bu dilciler nahiv kavramını, sarf, nahiv, lügat, aruz, iştikak, inşa, meani, beyan gibi dalları da kapsayacak şekilde kullanmışlar⁵ ya da eserlerinde sarf, nahiv ve edebiyat konularını birlikte ele almışlardır.⁶ Bu yönüyle bakıldığında nahiv ilminin genellikle Arap Dilinin grameri olmasının yanı sıra kimi zaman diğer dil ilimlerini de içine alacak şekilde geniş bir kullanıma sahip olarak tasavvur edilmiş olduğu da söylenebilir. Müberrid'in el-Muktedab adlı eseri Sîbeveyhi'nin eserinden hareketle daha veciz bir nahiv eseri ortaya koyma amacıyla kaleme alınmıştır. Fakat el-Muktedab da el-Kitâb gibi, yine konuların tasnifi ve ana bölümlere ayrılması açısından bir düzen problemi taşımaktadır.⁷ Muhteva açısından bakıldığında Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ında sarf ve fonetikle ilgili konuların belli başlıklar altında toplandığı, fakat el-Muktedab'da bu konuların dağınık bir şekilde yer aldığı görülür.⁸

Halefu'l-Ahmer'in (ö.180/796[?]) Mukaddime'sinde konular; raf eden, nasb eden, cer/hafd eden ve cezm eden harfler, raf, nasb ve cer vecihleri vb. şeklinde sıralanmıştır. İbnü's-Serrâc'ın (ö.316/929) el-Usûl'ünde Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ındaki gibi sarf ve nahiv konularını, ayrıca daha sonra me'ânî ilminde ele alınan takdim-tehir gibi konuları birlikte ele almıştır. İsim, fiil ve harfi açıklayarak başlayan kitap, mebnilik ve mu'reblik kavramlarını açıklayarak devam etmiştir. Sonra gelen konulara bakıldığında "fiil gibi amel eden isimler, iki mef'ûl üzerinde amel eden fiiller, mahfûd/mecrûr isimler, mebni isimler" gibi konular görülür. Sibeveyhi'ninkine göre daha derli toplu gözükse bile yine de

³ Şaban el-'Ubeydî, en-Nahvu'l-'Arabî ve menâhîcu't-te'lîf ve't-tahlîl, (Bingazi: Menşûrâtü Câmîiatu Karyunus, 1989), 297; Sabri İbrahim es-Seyyîd, Menâhîcu't-tebvîbi'n-nahvî 'inde'l-'Arab, (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2011), 33.

⁴ Abdulvâris Mebrûk Sa'îd, Fî Islâhî'n-nahvî'l-'Arabî, (Kuveyt: Dâru'l-kalem, 1985), 1-2.

⁵ İsmail Durmuş, "Nahiv", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 301.

⁶ Abdulhamid Hasan, el-Kavâidu'n-nahviyye mâddetuhâ ve tarîkatuhâ, 2. Baskı, (Kahire: Mektebetu'l-enclû el-Mısriyye, 1952), 65.

⁷ es-Seyyîd, Menâhîcu't-tebvîbi'n-nahvî 'inde'l-'Arab, 49-50.

⁸ İsmail Durmuş, "Müberrid", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 433; Merlîn Adnan el-Gunemyîn, Esâlibu tertibi ebvâbi'n-nahv, (Yüksek Lisans Tezi, Âlu'l-Beyt Üniversitesi [Al al-Bayt University] 2004), 17.

eserdeki konuların tasnifi hususunda tam bir düzenliliğin hakim olduğu söylenemez. İbn Şukayr'ın (ö.317/928) el-Muhallâ'sı iki kısımdan oluşur; birinci kısımda sırasıyla nasb vecihleri, raf' vecihleri, hafd vecihler, cezm vecihleri, ikinci kısımda ise edatlar ele alınmıştır. İlk kısmı i'râb eksenli olan bu taksimde, çok kullanılması sebebiyle mansûbât'ın başa alınması, çok kullanılanla başlayarak ilerleyen bir teknik olması açısından dikkat çekicidir. Ebu Cafer en-Nehhâs'ın (ö.338/950) Kitâbu't-tuffâha adlı eserinde "Arapçanın kısımları" başlığı altında isim, fiil ve harf izah edildikten sonra "i'râb, tesniye ve cemilerin raf'ı, fiilin kısımları, fail, mef'ûlün bih, ibtidâ, hafd/cer harfleri, ٱ ve kardeşleri, ك ve kardeşleri, fiili nasb eden harfler, fiilleri cezm eden harfler, raf' edici harfler, fail-i zikredilmeyen mef'ûl, marife-nekre vb." şeklinde devam edilmiştir. Ebu Ali el-Fârisî'nin (ö.377/987) el-Îzâh'ında kelime "isim, fiil ve harf" şeklinde üçe ayrıldıktan sonra, i'râb ve binâ/mebnilik tanıtlmış ve ardından isimlerin sonundaki i'râb hükümleri, fiiller ve onların i'râbla ilgili hükümleri, mübteda ve haberin başına gelen amiller, mansûb isimler, iki ve üç mef'ûl alan fiiller, meful türleri, diğer yan öğeler, mecrûr isimler, atif harfleri, tekrar fiillerin i'râbı, cer ve cezm edici harfler vb." şeklinde ilerlemektedir. İbn Cinnî'nin (ö.392/1002) el-Lüma' adlı eseri, kelimenin isim, fiil ve harf olarak taksiminden sonra i'râb ve mebnilik durumları, isimlerin i'râbı, cemi ve türleri, merfû isimler, mansûb isimler, mecrûr isimler, tâbîler gibi mamûllerden hareketle ya da başka bir ifadeyle i'râb eksenindeki bir konu tasnifiyle devam etmekte ve ardından marife ve nekre kavramları izah edilerek marifenin türlerine geçilmekte, sonra fiillerin i'râb ve mebnilik durumları ele alınmaktadır. Ayrıca eserin sonlarında hemzenin türleri gibi farklı konular da yer almaktadır. Abdulkahir el-Cürçânî'nin hem Kitâbu'l-cümel'i hem de el-'Avâmilu'l-mie'si amiller esasına göre tertip edilmiştir. el-Cümel'de öncelikle kelime isim, fiil, harf şeklinde üçe ayrılmış, sonra mu'reblik ve mebnilik durumları anlatılmış, ardından konular sırasıyla "amil olarak fiiller, harflerden amil olanlar, isimlerden amil olanlar ve farklı konular" şeklinde devam etmektedir. Amiller sıralamasında fiil, harf, isim şeklindeki sıralama, amel etmedeki güçlülük ilkesine göre yapılmıştır. el-'Avâmilu'l-mie'sinde ise müellif yüz amili sıralamıştır. İbn Bâbeşâz'ın (ö.469/1077) Mukaddimetu'l-muhsibe'si "isim, fiil, harf" konularını ele aldıktan sonra, "raf', nasb, cer, cezm" kavramlarını ele almış, ardından amil konusuna geniş bir şekilde yer vermiş ve "tâbîler, hat" gibi değişik konularla devam etmiştir. Zemahşerî'nin (ö.538/1144) el-Mufassal'ında nahiv konuları "isimler, fiiller, harfler ve ortak konular" şeklinde dört kısımda ele alınmıştır. "Mu'reb ve mebni isimler" şeklinde bir alt başlık bulunsa da, öncekilerden farklı olarak müellif genel olarak isimleri veya fiilleri "merfûlar, mansûblar" gibi i'râb ekseninde ele almamış, aynı şekilde harflerde de "raf' eden, nasb eden, cer eden, cezm eden harfler" gibi amil esasına göre konumlandırmamıştır. Sarf ve nahiv konularını, anlam ve yapı gibi unsurları esas alarak inceleyen bu eserin öncekilerden farkı, alt konu başlıklarına bakıldığında görülecektir: "İsimler (cins isimler, özel isim, mu'reb ve mebni isimler, cemaat ismi, marife ve nekre isimler, müzekker ve müennes, ism-i mensûb, sayı ismi, maksûr ve memdûd, mastar, ism-

i fâil vb.), fiiller (mazi, muzari, emir, müteaddi ve gayr-ı müteaddi, kalp fiilleri, nakıs fiiller, yaklaşma fiilleri, övgü ve yergi fiilleri, taaccub, sülasi ve rubai fiiller), harfler (izafet harfleri, fiile benzeyen harfler, atıf harfleri, tenbih harfleri, nida harfleri, tasdik harfleri, istisna harfleri bv.), ortak konular (imale, vakf, idğam vb.).” Bu tasnif farklı olsa da, konuların içeriği itibariyle kendinden önce i’râb ekseninde yerleşik hale gelmiş nahiv anlayışından ayrılmaz. el-Enbârî’nin (ö.577/1181) Esrâru’l-‘Arabiyye’inde konular isim, fiil, harf, mebnilik ve mu’reblık terimlerinin açıklaması ile başlayıp nispeten dağınık gibi görünen bir halde devam etmektedir. Çok sayıda bâb’dan oluşan esere dikkatle bakıldığında konuların aslında amil ve i’râb ekseninde döndüğü görülecektir. İbn Rüşd’ün (ö.595/1198) ez-Zarûî fi’n-nahv adlı eseri, tüm dillerde ortak olan hususlardan hareket etmekle dilin daha iyi öğretileceği esası üzerine yeni bir telif yöntemiyle kaleme alınmış olması itibariyle diğerlerinden farklı bir yol izlemiştir. Bu yüzden eser “müfred lafızlar” ve “mürekkeb lafızlar” şeklinde iki ana bölümden oluşmaktadır. el-Mutarrizî’nin (ö.610/1213) beş kısma ayırdığı el-Misbâh’ında birinci kısmı nahiv ıstılahlarına, ikinci kısmı lafzî-kıyasî amillere, üçüncü kısmı lafzî-semâî amillere, dördüncü kısmı manevi amillere ve beşinci kısmı çeşitli konulara ayırmıştır. İbn Mu’tî’nin (628/1231) el-Fusûlü’l-hamsûn adlı kitap her biri on fasıl içeren beş ana bölümden oluşur. Birinci bölümde nahvin temel kavramları tanıtılmakta, ikinci bölümde fiiller, üçüncü bölümde fiil dışındaki amiller, dördüncü bölümde nekre-marife ve tabiler konusu, beşinci bölümde ise çeşitli konular ele alınmaktadır. İbnü’l-Hâcib’in (ö.646/1249) eş-Şâfiye adlı eseri sarf ilmine el-Kâfiye adlı eseri nahiv ilmine has kılınmıştır. el-Kâfiye’nin konu tasnifi, isim, fiil, harf tasnifine göre üç ana bölüme ayrılmıştır. Ayrıntılı olarak bakıldığında isim kısmının “merfû’ât, mansûbât, mecrûrât” konularından, fiillerin “mazi, muzari (muzariyi ve cezm edenler dahil), emir, medih, zem fiilleri, yaklaşma fiilleri vb.” konulardan, harf kısmının ise “cer harfleri, fiile benzeyen harfler, atıf harfleri, tenbih harfleri, nida harfleri vb.” konulardan oluştuğu görülür. İbn ‘Usfûr’un (ö.669/1270) el-Mukarreb’i hem nahivle hem de sarfla ilgili konuları içerir. Eser nahivle ilgili “i’râb alametleri, mu’reb isim ve fiiller, fail, naib-i fail, mübteda, haber, ك ve benzerleri, ismini nasb haberini raf eden harfler, masdarın amel etmesi, mensûbât, cer/hafd harfleri, tabiler vb.” konulardan oluşmakta ve amil-mamûl-i’râb ekseninde örülmektedir. İbn Mâlik’in (ö.672/1274) et-Teshîl’inde giriş niteliğindeki kısımdan sonra içerik “sonu sahih fiilin i’râbı, sonu illetli fiilin i’râbı, tesniye ve ceminin i’râbı, isimler, fiiller, ismini raf haberini nasb eden fiiller vb.” birçok nahiv ve ayrıca sarf konularından oluşur. Aynı müellifin el-Elfiyye’si kelamın kısımlarından sonra “mu’reb-mebni, nekre-marife, alem, ك ve kardeşleri, yaklaşma fiilleri, ٱ ve kardeşleri, ظ ve kardeşleri, fail, naib-i fail, iştilal, tenazu, mef’ûller, istisna, hal, temyiz, cer harfleri, mastarın ameli vb.” konu başlıkları ile devam eder. İbn Âcurrûm’un (ö.723/1323) el-Âcurrûmiyye’si, isim, fiil, harf tanımlarından sonra “i’râb, i’râb alametleri, mu’rebler, fiiller, nasb ediciler, isimlerden merfû olanlar, fail vb.” şekilde bir konu tasnifiyle devam eder. İbn Hişâm’ın (ö.761/1360) Muğni’l-lebîb’i geleneksel konu tasnifinin aksine

“müfredler ve terkîbler” şeklinde iki ana başlık altında düzenlenmiş ve nahvin yanı sıra sarf konularını da içermiştir. Aynı müellifin Şüzûru’z-zeheb’i “i’râb, binâ, nekre-marife, merfû’ât, mansûbât, mecrûrât, meczûmât, fiilin ameli, tâbîler, sayılar” konularından oluşur. İ’râb eksenli bu tasnif onun Katru’-nedâ adlı eserinde de görülmektedir.⁹

Abdulkahir el-Cürçânî’nin müellifin Delâilu’l-i’câz’ı modern dönemde kimi araştırmacılarca nahiv ilmine ait bir kitap olarak görülmüş, nahivle mana arasındaki ilişkinin sağlanmasına yönelik olup daha sonra devam ettirilmemiş bir girişim sayılmıştır. “Fesahat, belagat, nazm’ın mahiyeti, isnad, takdim-tehir, hazif, fasl ve vasıl, atıf, mecaz, kinaye” gibi cümle telifinin gramatik ve semantik boyutlarıyla ilgili konuları içeren kitap,¹⁰ modern dönemdeki birçok dilci tarafından diğer nahiv kitaplarından ayrı olarak değerlendirilmiştir.

İbn Cinnî’nin el-Hasâis adlı kitabı ise bir nahiv usulü tasarısı olarak “kelam ve kavl arasındaki fark, dilin mahiyeti, dilin kaynağı, illetler, kıyas, sema, hazf, takdir, teradüf, takdim-tehir, kalb, iştikak, idğam” gibi sarf, nahiv, belagat ve genel dilbilim konularını teknik yönleriyle ele almıştır. Başka bir nahiv usulü olan Suyûtî’ye (ö.911/1505) ait el-İktirâh da yine “sema, icma, kıyas” gibi konular üzerinden oluşturulmuştur.¹¹ Burada şunu belirtmek gerekir ki, nahiv tarihinde usûl kitapları yazılmış olması, nahiv ders kitapları ile teknik dilbilim meselelerinin tam olarak birbirinden ayrıldığı anlamına gelmez. Aksine ders kitabı olarak yazılan birçok nahiv kitabında, teknik meseleler ya kitabın içeriğinde yer almış ya da onun konu tasnifini ve içeriğini etkilemiştir.

Sonuç olarak; serbest veya dağınık bir yöntemle bölümlenmemiş kitaplar bir tarafta tutulacak olursa, nahiv tarihindeki kitapların konu tasnifi hakkında belli sonuçlara

⁹ Halefu’l-Ahmer, Mukaddime fi’n-nahv, thk. İzzeddin et-Tanûhî, (Dimaşk: Vizâratu’s-sekâfe ve l-irşâdu’l-kavmî, 1961); Ebu Bekr Muhammed İbnü’s-Serrâc, el-Usûl fi’n-nahv, 3 Cilt, thk. Abdülhüseyn el-Fetlî, (Beyrut: Müessesetü’-risâle, 1985); Ebu Bekr Ahmed İbn Şukayr, el-Muhallâ, thk. Faiz Faris, (İrdib: Müessesetü’-risâle, 1987); Ebu Cafer en-Nehhâs, Kitâbu’t-tuffâha, thk. Korkîs Avvâd, (Bağdat: Matbaatu’l-ânî, 1965); Ebu Ali el-Fârisî, el-İzâhu’l-’Adufî, thk. Hasan Şâzeli Ferhûd, (Riyad: Câmî’atu Riyâd, 1969); Ebu’l-Feth Osman İbn Cinnî, el-Lüma’ fi’l-’Arabiyye, thk. Hamid el-Mü’min, 2. Baskı, (Beyrut: Alemü’l-kütüb, 1985); Ebu’l-Feth Osman İbn Cinnî, el-Hasâis, thk. M. Ali en-Neccâr, (Beyrut: Dâru’l-kitâbi’l-’Arabî, 1952); Abdulkahir el-Cürçânî, Kitâbu’l-cümel fi’n-nahv, thk. Yüsri Abdulgani Abdullah, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-’ilmiyye, 1990); Abdulkahir el-Cürçânî, el-’Avâmilü’l-mie, thk. Enver ed-Dağîstânî, (Beyrut: Dâru’l-minhâc, 2009); İbn Bâbeşâz, Şerhu’l-Mukaddimetü’l-muhsibe, thk. Halid Abdulkerim, (Kuveyt: el-Matbaatu’l-’asriyye, 1977); Ebu’l-Kâsım ez-Zemahşerî, el-Mufassal fi san’ati’l-i’râb, (Beyrut: Dâru ve Mektebetu Hilal, 1993); Kemalüddin el-Enbârî, Kitâbu Esrâru’l-’Arabiyye, thk. Fahr Salih Kadare, (Beyrut: Dâru’l-cil, 1995); Ebu’l-Velîd Muhammed İbn Rüşd, ez-Zarûfî fi’n-nahv, thk. Mansur Ali Abdusseme’î, (Kahire: Dâru’s-Sahve, 2010); Ebu’l-feth el-Mutarriżî, el-Misbâh fi’l-’ilmi’n-nahv, thk. Abdulhamid es-Seyyid Tâlib, (Kahire: Mektebetü’s-şebâb, 1970); Ebu’l-Hüseyn İbn Mu’tî, el-Fusûlü’l-hamsûn, thk. M. Muhammed et-Tanâhî, (Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1976); Ebu ‘Amr İbnü’l-hâcib, el-Kâfiye fi’l-’ilmi’n-nahv – eş-Şâfiye fi’l-’ilmi’s-sarf ve’l-hat, thk. Salih Abdulazim eş-Şâir, (Kahire: Mektebetü’l-âdâb, 2010); Ebu’l-Hasen İbn ‘Uşfûr, el-Mukarreb, 2 Cilt, thk. Abdussettâr el-Cevârî - Abdullah el-Cubûrî, (b.y. 1971); Ebu Abdillâh Cemalüddin İbn Mâlik, Şerhu’t-teshîl, 2 Cilt, thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mahtûm, (Cize: Hicr li’t-tibâa ve’n-neşr, 1990); Ebu Abdillâh Cemalüddin İbn Mâlik, Metnü’l-elfiyye, (Beyrut: el-Mektebetü’s-Şa’bâniyye, ts.); İbn Âcurrûm, el-Mukaddimetü’l-Âcurrûmiyye fi’l-’ilmi’l-i’râb, (eş-Şârika: el-Müntedâ el-İslâmî, 2007); İbn Hişâm en-Nahvî, Muğni’l-lebîb, 2 Cilt, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut: el-Mektebetü’l-’asriyye, 1991); İbn Hişâm en-Nahvî, Şerhu Şüzûru’z-zeheb, thk. Berekât Yusuf Hebbûd, (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1994).

¹⁰ Abdulkahir el-Cürçânî, Delâilu’l-i’câz, thk. M. Muhammed Şakir, (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1984).

¹¹ Celaleddin es-Suyûtî, el-İktirâh fi usûli’n-nahv, thk. Abdulhalim Atiyye - Alaaddin Atiyye, 2. Baskı, (Dimaşk: Dâru’l-Beyrûtî, 2006).

ulaşılabilir. Nahiv tarihindeki kitaplara bakıldığında, bunların ya Halefu'l-Ahmer'in Mukaddime'sinde veya Cürçânî'nin el-'Avâmil'inde olduğu üzere amiller esasına göre ya İbn Cinnî'nin el-Lüma'ında veya İbn Hişâm'ın Şerhu Şuzûri'z-zeheb'inde olduğu üzere mamuller esasına göre ya da Zemahşerî'nin el-Mufasssal'ında veya İbnu'l-Hâcib'in el-Kâfiye'sinde olduğu üzere "isimler, fiiller, harfler" esasına göre bablara ayrıldığı görülür.¹² Diğer bir açıdan bakıldığında, nahivcilerin ya âmil esasına göre ya kelimenin türleri esasına göre ya da cümlenin dizilişi esasına göre eserlerini konulara ayırdığı söylenebilir. Amili esas alan nahivciler ya lafzi ve manevi amiller şeklinde tasniflerle kitaplarını telif etmişler ya da amilin bir eseri olması itibariyle i'râbı esas alarak "merfûlar, mansûblar, mecrûlar, meczûmlar" şeklinde bu tasnifi gerçekleştirmişlerdir. Cümlenin tertibini esas alan nahiv kitabı olarak İbn Hişâm'ın el-İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb adlı eseri gösterilebilir;¹³ fakat onda da i'râbdan mahalli olan ve olmayan cümlelerin hükümleri verildikten sonra "câr ve mecrûr" konuları ile "i'râb yapacak kişinin ihtiyaç duyacağı kelimelerin açıklanması" ve yine i'râbla ilgili bazı "faydalı bilgiler" konularına geçilmiştir. Dolayısıyla İbn Hişâm'ın bu eserinde de modern anlamdaki cümle çalışmalarına benzer bir tasnif değil, yine i'râbın ağırlık kazandığı bir tasnif mevcuttur.¹⁴ Başka bir ifadeyle İbn Hişâm bu eserinde cümleden yola çıkmış fakat daha sonra i'râbı önemseyen bir şekilde konuları ardı ardına getirmiştir. Bu yönüyle eserin konu tertibinde bir yöntem sorunu olduğu da söylenmiştir.¹⁵ Öyleyse nahiv tarihinde, "müfredler ve mürekkebler" şeklindeki tasnif istisnai olmakla birlikte, kelimenin taksiminden ya da amil nazariyesinden (amil-ma'mûl-i'râb) hareket eden konu tasnifleri çoğunluktadır denilebilir. Bazı nahiv kitaplarının başında kelimenin isim, fiil ve harf şeklinde üçe ayrılması da sadece kelime taksimi için değil aynı zamanda kitabın telif yöntemi ve konu tasnifi için zikredilmiştir.¹⁶ Ancak kelime taksimine göre ana konuların belirlenmiş olduğu klasik nahiv kitaplarında da, alt başlıkların oluşturulmasında, özellikle isimlerde ve fiillerde, yine amil nazariyesine ve i'râb olgusuna bağlı bir şekilde taksimata gidildiği görülmektedir.

Nahiv tarihinde Kutrub'un (ö.210/825) i'râbı anlama delalet etmeyen bir unsur olarak görmesi¹⁷ veya İbn Madâ'nın (ö.592/1196) amil teorisini reddetmesi gibi yaklaşımlar,¹⁸ modern döneme kadar yankı bulmamıştır. Dolayısıyla nahiv konularının amil teorisine göre ve i'râb ekseninde düzenlenmesi, nahiv tarihine damgasını vuran bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak XIX. yüzyıldan itibaren başladığı genellikle kabul edilen modern yenilenme döneminde nahiv geleneğinde yerleşik hale gelmiş konu

¹² Selahaddin Mellâvî, "el-Bâbu'n-nahvî (Bahsun fi'l-üsüsü'l-menhecîyye ve'l-bedâilil-lisâniyye)", Nazariyyetu'n-nahvî'l-'Arabî beyne'l-mevrûs ve'l-müstahdes (Ebhâsu'l-mu'temeri'd-düvelî es-sâlis fi'l-lugaviyyâtî'l-'Arabîyye 2015), (İrbid: 'Alemlü'l-kütübi'l-hadîs, 2016), 52-72; es-Seyyîd, Menâhicu't-tebvîbi'n-nahvî 'inde'l-'Arab, 323-324.

¹³ el-Gunemyîn, Esâlîbu tertibi ebvâbi'n-nahv, 23.

¹⁴ İbn Hişâm en-Nahvî, el-İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb, thk. Ali Fûde Nîl, (Riyad: İmâdetu şuuni'l-mektebât - Câmîatu Riyâd, 1981).

¹⁵ Mellâvî, "el-Bâbu'n-nahvî", 57.

¹⁶ el-'Avnî, el-Üsüsü'l-menhecîyye li-tebvîbi'n-nahvî'l-'Arabî, 107.

¹⁷ Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî, el-İzâh fi 'ileli'n-nahv, thk. Mazin el-Mubarek, 3. Baskı, (Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1979), 70-71.

¹⁸ Bk. Ebu'l-Abbâs İbn Madâ, er-Red 'ale'n-nuhât, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ, (Kahire: Dâru'l-i'tisâm, 1979).

tasnifine yönelik eleştiriler getirilmiş ve buradan hareketle konuların yeniden düzenlenmesi yönünde bazı girişimler ortaya çıkmıştır. Eleştirilerde öne çıkan husus, nahivde konuların i'râb ve amil teorisi ekseninde tertip edildiği ve bu yüzden “merfû'ât, mensûbât, mecrûrât, meczûmât” şeklinde konu başlıkları oluştuğudur. Bu da nahivcilerin Arapça ifadeleri, lafızdan manaya giden bir şekilde, biçimsel açıdan değerlendirip tasnif ettikleri anlamına geliyordu.¹⁹ Yeni yönelimlerde ise daha çok mananın esas alındığı tasnifler görülmektedir.

Konuların Tasnifi Açısından Nahiv Geleneğinin Eleştirilmesi

Modern dönemde İbrahim Mustafa (1888-1962), Mehdi el-Mahzûmî (1910-1994) ve Şevki Dayf (1910-2005) gibi klasik nahiv eleştirisinin öncüleri, nahivcilerin i'râb odaklı bir nahiv inşa ettiklerini ve bu yüzden “isbât, nefî, te'kid, tavkit, takdim, te'hîr” gibi Arapça gramerinin üslup özelliklerini yansıtan temel konuların ıskalandığını ve bu gibi konuların belli bir başlıkta toplanmak yerine i'râbla ilgili yerlere konularak dağınık hale getirildiğini iddia etmektedirler. Örneğin nefî üslubuyla ilgili meseleler tek başlık altında toplanması gerekirken ليس'den bahsedilirken كان ve benzerleri konusuna, ما ve إن'den bahsedilirken كان'ye eklenen bir konuda, cinsi nefiy eden لا'dan bahsedilirken إن ve benzerleri konusunda, غير ve إلا istisna konusunda, لن fiili nasb etmesi babında, لم ve لما fiili cezm etmesi konusunda ele alınmıştır. Oysa tüm bunlar bir başlık altında toplanmalı, aralarındaki mukayese yapılmalı, hangisinin geçmiş, hangisinin şimdiki ve hangisinin gelecek zamanı olumsuz kıldığı beyan edilmeli, hangisinin müfredi, hangisinin cümleyi nefy ettiği, hangisinin fiile ve hangisinin isme has kılındığı belirtilmeli, hangisinin tekrarlanarak kullanıldığı açıklanmalı ve böylece gramerdeki nefiy üsluplarının hükümleri ve fıkıhı ortaya çıkarılıp kavranmaya yatkın hale getirilmelidir. Aynı şekilde te'kid konuları da dağınık haldedir. Örneğin إن konusunda te'kid incelendikten sonra hemen ardından bağlaç görevi olan أن ve temenni görevi olan ليت getiriliyor, fiil konusunda te'kit nunu incelenmekte ve tâbiler konusunda te'kid diye bir başlık açılarak belli kelimeler orada takdim edilmektedir. Oysa tüm te'kid üslupları bir başlık altında toplansa ve bu üslupların mütekellim ile muhatap arasındaki etkileşimde arz ettikleri durumlar incelense daha doğru olacaktır.²⁰

Nahvin ana konularını düzenlemede i'râb eksenli geleneksel yaklaşımdan anlam eksenli modern yaklaşıma geçilmek istenirken, alt konu başlıklarında da günümüzde faydasız olduğuna inanılan bazı konuları çıkarmak isteyen dilciler olmuştur. Nahiv ilmini Arap Dilinin kaidelerini öğreten bir araç olarak gören bazı modern dilciler, ondaki “işlevsel olmayan konuları” çıkarmak ve böylece onu bir iletişim aracı olan dilin

¹⁹ Mustafa Humeyde, Nizâmu'l-irtibât ve'r-rabt fî terkîbi'l-cümleti'l-Arabiyye, (Kahire: Mektebetu Lübnan & eş-Şeriketu'l-Mısriyye'l-âlemiyye li'n-neşr, 1997), 2-3.

²⁰ İbrahim Mustafa, İhyâu'n-nahv, (Kahire: Lecnetü't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1959), 3-6; Davud Abduh, Nahve ta'lîmi'l-lugati'l-Arabiyye vazîfiyyen, (Kuveyt: Müessesetu Dâri'l-'Ulûm, 1979), 51-52.

kullanımında işe yarayacak konularla sınırlandırmak istemişlerdir. Bu sebeple “takdîrî i’râb, mahallî i’râb, tenâzu, iştigal” gibi konular nahivden çıkarılmak istenmiştir.²¹ Bu eleştirel tutumda, dil öğretimini somut dilsel veriler üzerine dayandırıp, zihinsel etkinliklerden uzak durma eğiliminin de etkisi vardır.

Klasik nahvin konularına yönelik başka bir eleştiri, Sîbeveyhi ve başka bazı dilcilerin eserlerinde görülen “morfoloji, syntax ve semantik” alanlarını kapsayan genişliğin giderek kaybedilmesi sonucunda, özellikle mana ile ilgili boyutun nahivden uzaklaştırılmış olmasıdır. Bu yaklaşıma göre, müteahhir dönemde “me’ânî” ilmi içerisinde işlenen “takdim-tehir, fasıl-vasıl, emir, nehiy, istifham” gibi konu başlıkları aslında nahiv ilminden koparılmamalıydı.²²

Ayrıca günümüzde nahvin, cümleyi oluşturan tek tek kelimeler üzerinden değil, bir bütün olarak cümle ve cümle türleri üzerinden yapılandırılması gerektiğini ileri süren bazı modern dilciler, bugün Arapça öğretimine yönelik herhangi bir nazariyenin, “cümleyi hareket noktası olarak alan” nazariyelerden hareket etmedikçe başarılı olamayacağını savunmuşlardır.²³

Nahiv Konularının Yeniden Düzenlenmesine Yönelik Çağdaş Yönelimler

İbrahim Mustafa (1888-1962) İhyâu’n-nahv adlı eseriyle modern yenilenme döneminin en önemli ve aynı zamanda en tartışmalı isimlerinden biri olmuştur. Kendisi sadece bu teorik eseri yazmakla kalmamış, aynı zamanda Tahrîru’n-nahv (1958) adlı bir ders kitabının yazarları arasında da yer almıştır. Bu ders kitabının özelliği, konuları “müsned”, “müsnedn ileyh” ve “tekmile” başlıkları altında toplaması, takdiri i’râb, mahalli i’râb, müstetir zamir gibi bazı zihinsel temelli konuları yok saymasıydı. Bu kitabın son konusunu “üsluplar”ın oluşturması da, nahiv-mana ilişkisini kurmaya yönelik bir çaba olarak görülebilir. Ayrıca kitap “vakit fiilleri” diye başlık açarak ۛك ve benzerleri konusundaki vakit bildiren fiilleri bu başlık altında vermiştir.²⁴

İbrahim Mustafa’nın öğrencisi Mehdi el-Mahzûmî (1910-1994, Fî’n-Nahvi’l-Arabî nakdun ve tevcih adlı teorik eserinde savunduğu düşünceleri Fî’n-Nahvi’l-Arabî kavâid ve tatbîk adlı eserinde pratiğe dökmüştür. Bu eserindeki konular Arapçadaki harfler, sesler, ibdâl ve idğâm gibi ses değişimleri ile başlayıp sonra kelimenin yapısı ve türleri gibi sarf konularıyla, sonra cümle, cümlenin kısımları ve öğeleri gibi nahiv konularıyla, sonra soru, cevap, kasr, taacub, nida üslupları gibi aslında me’ânînin konusu olan üslup konularıyla devam etmekte ve bazı i’râb kaidelerinin tatbik edildiği kısım la sona ermektedir.²⁵

²¹ Bk. Şevki Dayf, Tecdîdü’n-nahv, 6. Baskı, (Kahire: Dâru’l-Maarif, 2013), 20-23.

²² Mehdi el-Mahzûmî, Fî’n-Nahvi’l-Arabî nakdun ve tevcih, 2. Baskı, (Beyrut: Dâru’r-râidu’l-Arabî, 1986), 35.

²³ Abdusselam el-Meseddî, el-Lisâniyyât ve üsûsühe’l-ma’rifîyye, (Tunus: ed-Dâru’t-Tûnusiyye li’n-neşr, 1986), 148-154.

²⁴ İbrahim Mustafa, v.dğr., Tahrîru’n-nahv, (Kahire: Dâru’l-Maarif, 1958), 118.

²⁵ Zühreyr Gâzî Zâhid, Mevzû’ât fî nazariyyeti’n-nahvi’l-Arabî: Dirâse muvâzene beyne’l-kadîm ve’l-hadîs, (Dımaşk: Dâru’z-zemân, 2010), 229-231.

İbn Madâ'nın er-Red ale'n-nuhât'ını ilk kez tahkik eden ve onun görüşlerinden etkilenen Şevki Dayf'ın (1910-2005) Tecdîdü'n-nahv adlı kitabında uyguladığı temel esaslardan biri nahvin bablarını yeniden düzenlemektir. Bu düzenlemede nahve yeni konu başlıkları eklenmiş, nahivden bazı konular çıkarılmış ve nahvin bazı konuları yer değiştirmiştir. Kitap, bir mukaddime, bir giriş, iki sarf ve dört nahiv kısmı olmak üzere tertip edilmiştir. Sarf ilmini nahvin konuları arasına dâhil eden yazarın ayrıca bu kitaba eklediği yeni konu başlıkları, Arapçayı doğru telaffuz etmek için öğrenilmesi gereken ve tecvit ilminden yararlanılarak hazırlanan nutku'l-keleme, nahvin konuları arasında dağınık bir şekilde bulunduğu halde burada bir araya getirilmiş olan zikr ve hazf ile takdim ve te'hir ve ders kitabı olarak okutulan eski klasik nahiv kitaplarında müstakil olarak bulunmayan "temel cümle ve cümle türleri" şeklinde ana hatları ile özetlenebilir. Nahvin içine sarf ilmini dahil etmekle birlikte Şevki Dayf, illetli harflerle ilgili olarak "varsayıma dayanan ve konuşmada/sözde karşılığı bulunmayan" diye nitelediği i'lâller konusunu kitabına almamıştır. Sadece konu başlığı olarak kaldırdığı, ancak izahını girişte örneklerini ise ilgili konu başlıkları altında sergilediği beş mesele şunlardır: ك ve benzerlerini Kûfe ekolünün görüşünü esas alarak yeniden düzenlemiş, bunları lâzım fiiller kategorisine soktukten sonra, klasik nahivde ك'nin ismi olan kelimeyi fâil, haberi olan kelimeyi de hâl saymış ve bu konunun örneklerini Hâl başlığı altına taşımıştır. ليس'ye benzeyen لا، لاء، لاء harflerini ayrı bir konu başlığı altında incelemeyen ve örneklerini de başka bir yerde getirmeye gerek duymayan yazar girişte bunları tek tek değerlendirmiştir. Yazar ك ve benzerlerini müstakil konu olmaktan çıkarınca, onlardan biri olan ليس'ye benzetilerek amel ettirilen bu harfleri de doğal olarak çıkarmak zorundadır. لا'nın haberinin sadece bir şiirde mansub olarak geldiğini, dolayısıyla mübtedanın haberi olarak merfu olması gerektiğini söyleyen yazar لاء'nin ise sadece zarfı nasb ettiğini, takdir edilen bir merfu'ya ise sahip olmadığını ileri sürmüştür. Mukarebe, recâ ve şurû' fiillerini müstakil olarak incelemeyi terk eden Dayf, bunların isim ve haber aldıkları teorisini reddetmiş, Sîbeveyhi'nin görüşünden faydalanarak merfu ismi onların faili, muzari cümlesini ise mef'ulün bih'leri olarak kabul etmiş ve bu örnekleri mef'ulün bih konusuna taşımıştır. "Zan, yakın ve şek" bildiren fiilleri mef'ulün bih babında örneklendirmiş, ancak bunların mübteda ve haberden oluşan bir isim cümlesinin başına gelerek onları mef'ullere çevirdiğine dair görüşü reddetmiş ve bu görüşünde Hem'u'l-hevâmi' sahibi es-Suyûtî'ye ve Endülüslü alim es-Süheylî'ye dayanmıştır. Yine أرى ve أعلم babındaki örnekleri de mef'ulün bih konusuna taşıyan yazar, bunların ikinci ve üçüncü mef'ullerinin aslen mübteda haber oldukları fikrini reddetmiştir. Tenâzu' ve iştigâl de Şevki Dayf'ın kaldırdığı konular arasındadır. Amil teorisinin reddi doğal olarak bunların reddini de gerektirmiştir çünkü. Yazar, Sîbeveyhi ve İbn Madâ'nın görüşlerine dayanarak bir failden veya mef'ulden önce gelen iki fiilin aralarında çekişmeyeceğini, aksine söz konusu fâilin veya mef'ulün ikinci fiile ait olduğunu, birincinin fâili veya mef'ulünün ise

bağlamdan anlaşılacağı için hazf edildiğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu konunun örnekleri doğal olarak "tenazu" başlığı konulmaksızın Zikr ve Hazf konusuna taşınmıştır. İştigal babını da İbn Madâ'dan hareketle tümünden kaldıran yazar, böyle bir başlık açılmasına ihtiyaç olmadığını, zaten bu konudaki çoğu misalin nahivciler tarafından suni olarak oluşturulduğunu söylemiş; sonuçta *هل الكتابُ هل أخذته* gibi misallerde ilk kelimenin mübteda olduğunu, *الحديقة رأيتها* gibi örneklerdeki ilk kelimenin ise fiili gizlenmiş mef'ul olduğunu belirtmiş ve bu tip örnekleri mübteda-haber konusuna veya Zikr ve Hazf konusuna taşımıştır. Ayrıca taacub fiilleri, medih ve zem fiilleri için de ayrı başlık açmayan yazar bu örnekleri ve ayrıca *كاذب، كاذب، كاذب، كاذب، كاذب* gibi aded kinayelerinin örneklerini temyiz konusuna taşımıştır. Sayı kinayelerinin i'râblarını uzun uzadıya inceleyen nahiv başlığını kaldırmasının sebebi olarak da bu tartışmaların "doğru konuşmaya" veya "sözü sahih bir şekilde söylemeye" katkı sağlamadığını ileri sürmüştür. Şevki Dayf, eski nahivcilerin medih ve zem fiilleri konusunda "mahsus" olarak gördükleri kelimeyi, İbn Keysan'a dayanarak "bedel" diye tanımlamıştır. Klasik nahivde mukadder bir *أخص* fiili tarafından nasb edildiği söylenen "ihtisas" konusunu da kaldıran yazar, mansub kelimeyi temyiz saymış ve örneklerini temyiz konusuna taşımıştır. Böylece temyiz konusunu yeniden tertip eden yazar, içinde sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil, fiil-i taacub, medih ve zem fiilleri gibi kısımlar olan bir temyiz babı oluşturmuştur. Yine "tahzir ve iğra" konusu iptal edilerek ilgili örnekler Zikr ve Hazf konusuna taşınmıştır. "Terhîm" konusunu eski Arapçada bulunup günümüzde kullanılmadığı için kaldırmış, "istiğase ve nüdbe" konuları için de ayrı bir başlık açılmayıp örnekleri nidâ konusunda verilmiştir.²⁶

Mukaddime ve giriş kısımlarından sonra kitap altı kısma ayrılıyor. Tecvid bilgileri, fiilin kısımları ve harf türlerine ayrılan birinci kısım şu bölümlerden oluşuyor: Nutku'l-kelime, aksâmu'l-fiil, fiil çekim cetvelleri. İsm-in türleri ve çekimlerine ayrılan ikinci kısım şu bölümlerden oluşuyor: Aksâmu'l-ism ve isim sigası çekimleri, el-müştekkât, el-i'râb ve'l-binâ, el-mebniyyât, muzâf-gayru'l-muzâf, metbû-tâbi', tasgîr, neseb. Merfû'ât'a ayrılan üçüncü kısım şu bölümlerden oluşuyor: Mübtedâ-haber, *إن* ve kardeşleri, cinsi nefyeden *لا*, fâil, nâib-i fâil. Mesûbât'a ayrılmış dördüncü kısım şu bölümlerden oluşuyor: Mef'ulün bih, mef'ül-ü mutlak, mef'ülün fih, mef'ülün leh, mef'ülün me'ah, istisna, hal, temyiz, nidâ. Tekmilât diye adlandırılmış beşinci kısmın bölümleri şöyle: Fiil sîgaları, sayılar, memnû' mine's-sarf, mastar ve müştakların ameli, ziyâde harfler. İzâfât diye adlandırılmış altıncı kısmın bölümleri şöyle: Zikr ve hazf, takdim ve tehir, temel cümle ve cümle türleri.²⁷

Görüldüğü üzere Şevki Dayf'ın konuları yeniden düzenlerken dayandığı teorik çerçeve, yerleşik hale gelmiş fasih Arapçayı esas almakla birlikte bir yandan da

²⁶ Dayf, Tecdidü'n-nahv, 11-22.

²⁷ Bk. Dayf, Tecdidü'n-nahv.

günümüzde yaşayan dilden hareket edilmesi, başka bir ifadeyle fasih Arapçanın Kur'ân veya diğer dini metinlerde geçmeyen ve günümüz Arapçasında da kullanılmayan şekillerinin içerikten çıkarılması, sözde karşılığı olmayan, vakiadan hareket etmeyen farazi örneklendirmelerin ve farazi çıkarımlara dayanan konuların, ayrıca sözün doğru kullanılmasına katkı sağlamayacak i'râb meselelerinin kaldırılması, böylece nahvin öğrenci için kolay hale getirilmesi; ayrıca günümüz Araplarının ve özellikle "hızlı konuşan ve ne dediği anlaşılmayan genç nesillerin"²⁸ Arapçayı doğru telaffuz etmeleri için gerekli olan tecvitle ilgili konunun ve bu arada sarf ilminin nahve dahil edilmesi, nahiv kitaplarında dağınık halde bulunan "zıkr-hazf", "takdim-tehir" veya "cümle türleri" gibi konuların derli toplu hale getirilmesiyle nahvin yeniden yapılandırılmaya çalışılması gibi temel noktalardan oluşmaktadır.

Lübnan'daki okullara ders kitabı olmak üzere Yusuf es-Sevdâ (1891-1969) tarafından hazırlanan el-Ahrufiyye adlı eserde, öncelikle "harfler, hareketler ve zavâbit (şedde, med vb.)" konularından oluşan öncelikli meseleler, sonra isim, zamirler, mastarlar, fiil, fiil çekimleri ve fiille ilgili konular, sıfat ve mevsuf, fiil cümlesi ve unsurları, isim cümlesi ve unsurları, sonra i'râb ve mebnilik verilmekte, harfler de mebni konusu altında incelenmekte ve harflerin ardından hemzenin yazılışı ile ilgili konu gelmektedir.²⁹

Süleyman Feyyaz'ın (1929-2015) en-Nahvu'l-asrî adlı kitabı kapsamlı bir nahiv öğretimini hedef almış ve konu tertibi bakımından da yeni bir yöntem izlemiştir. Birinci babda kelimenin kısımları, bu kısımların alt başlıkları ve bu kısımları birbirinden ayıran özellikler incelenmiştir. İsim ve türleri, fiil ve türleri, mebniler, mebni ve mu'reblerin durumları bu babda ele alınan konulardır. İkinci babda ise isnâdî cümle çeşitleri incelenmiş, isim cümlesi ve fiil cümlesi ele alınmıştır. Üçüncü bab cümlelerin yan öğeleri olan "tamamlayıcı öğelere" (mükemmilât) ayrılmıştır. Bunlardan mansûb olanlar kısmında mef'ûller, mef'ûllerin mülhâkı olan hal, temyiz, istisna ve çeşitleri; mecrur olanlar kısmında izafetle ve harf-i cerle mecrûr ele alındıktan sonra tâbiler konusu geliyor. Dördüncü babda i'râb konusu kapsamlı bir şekilde anlatılıyor. Altıncı bab "eşbâhu'l-fiil, isimfiil, esmâu'l-meâni" gibi konulardan bahsediyor. Altıncı bab nefi, istifham, şart, kinaye, nida, istisna, taaccub gibi üslup çeşitlerini ele alıyor. Yedinci bab Arapça kelimelerdeki ses değişimlerini (i'lâl, ibdâl, idğâm) anlatıyor. Sekizinci babda sarf ilmi kapsamlı bir şekilde ele alındıktan sonra, dokuzuncu babda tüm dil becerileri üzerinde duruluyor. Sözlük kullanımı ya da noktalama işaretleri de yine bu babın muhtevasına dahil edilmiştir.³⁰ Dolayısıyla bu eserde nahivle mana arasındaki ilişkinin yeniden kurulduğu, ayrıca iletişimde işlevsel olması için cümle çalışmalarının esas alındığı söylenebilir.

²⁸ Dayf, Tecdîdü'n-nahv, 51.

²⁹ Bk. Yusuf es-Sevdâ, el-Ahrufiyye ev el-Kavâidu'l-cedîde fi'l-'Arabiyye, (Beyrut: Dâru Reyhânî, 1959).

³⁰ Süleyman Feyyaz, en-Nahvu'l-asrî: delil mübsit li-kavâidi'l-lugati'l-'Arabiyye, (Kahire: Merkezu'l-Ehrâm li't-terceme ve'n-neşr, 1995).

Fâzıl Sâlih es-Sâmerrâî'nin gerek sarf ilmine dair ve anlam eksenli olarak yazdığı Me'âni'l-ebniye fi'l-Arabiyye ve gerekse nahiv ilmine dair ve anlam eksenli olarak yazdığı Me'âni'n-nahv adlı eserleri incelendiğinde, konu başlıklarının klasik sarf ve nahiv geleneğindeki i'râb eksenli tasnif ve sıralamaya göre gitme kaygısı taşımadığı, dikkat çekilecek anlam farklılıklarına göre konuların yeniden sıralandığı görülmektedir. İlk kitaptaki temel konu başlıkları şöyle: İsim ve fiil, mastarlar, mimli mastar, ismü'l-merra ve'l-hey'e, zaman ve mekân isimleri, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, mef'ûl'e delalet eden diğer sigalar, mübalaga ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, sıfat-ı müşebbehe sigalarının delaletleri, mübalaga sigaları, âlet ismi, cemiler, sıfatların cemileri, salim cemiler ve cemi teksir, neseb. İkinci kitabın ana konuları ise şu şekildedir: Arapça cümle, nekre ve marife, mübtada-haber, nakıs fiiller, reca, mukarebe ve şurû' fiilleri, fiile benzeyen harfler, cinsini nefy eden lâ, zan fiilleri, fâil, nâib-i fâil, mef'ûlun bih, tahzir ve iğrâ, ihtisas, iştilal, tenazu, mef'ûlun mutlak, mef'ûlun fih, mef'ûlun leh, mef'ûlün me'ah, müstesna, hal, temyiz, cer hâfleri, mastar, ism-i fâil, mübalaga sigaları, sıfat, atıf, bedel, sayılar, memnû' mine's-sarf, fiiller, nasb edatları, cezm edatları, gelecek zamana delalet eden harfler, isim fiiller, şart, te'kit, istifham, cevap, taaccub, medih ve zem, ism-i tafdil.³¹ Görüldüğü üzere, bu kitaplarda geleneksel tasnife benzer sıralamalar olduğu gibi, yer yer bu sıralamanın yenilendiği de oluyor. Kitabın yazımındaki maksat gramerdeki farklılıkların anlama yansımaları olunca, konularda ona göre bir dizim dikkate alınmış olarak gözükmektedir. Fakat buna rağmen belli anlamların belli başlıklar altında toplanması şeklinde bir amaç güdülmemiş ve konular içerikte özgün olmakla birlikte özgün bir tasnife tabi tutulmamıştır. Sonuçta içeriğe yoğunlaşıldığı için yenilik de içerikte tezahür etmiş, konuların tasnifindeki yenilik kendini tam olarak gösterememiş, geleneksel tasnifle yeni düzen arasında bir yerde kalmıştır. Belki de konuların bu şekilde düzenlenmesi, yazarın hedeflediği amacın gerçekleşmesi için yeterli ve uygun bir tutumdur.

Arap Dili çalışmalarında en özgün üretimi ortaya koyanlardan biri hiç şüphesiz Temmam Hassan'dır (1918-2011). Onun el-Lugatu'l-Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ adlı eserinde nahiv ilmi modern dilbilimin bakış açısıyla yeniden konumlandırılmış ve klasik nahvin bıraktığı yerden devam eden ya da başka bir ifadeyle klasik nahvin eksik bıraktığı noktaları gidermeye çalışan bir çalışma ortaya konulmuştur. Bu anlamda müellif kitabını klasik dil çalışmalarında "mehâricu'l-hurûf" başlığı altında görülen³² sesbilim konularıyla başlamıştır. Fakat onun öncesinde, modern dilbilim çalışmalarında Saussure'dan (1857-1913) beri gelenek haline gelmiş olan "söz (kelam) ve dil (luga)" ayrımıyla esere giriş yapan yazar, hemen ardından yine modern dilbilimciler gibi sesbilim (el-asvât, en-nizâmu's-savtî) ile devam etmiş, sonra sarf sistemi, nahiv sistemi, bağlam fenomenleri,

³¹ Bkz: Fâzıl Sâlih es-Sâmerrâî, Me'âni'l-ebniye fi'l-Arabiyye, 2. Baskı, (Amman: Dâru Ammâr, 2007); Fâzıl Sâlih es-Sâmerrâî, Me'âni'n-nahv, 4 Cilt, 2. Baskı, (Amman: Dâru'l-Fikr, 2003).

³² Mehâricu'l-hurûf'un sarf ilmindeki yerinde İbnü'l-Hâcib'in eş-Şâfiye adlı eseri örneği hakkındaki bir değerlendirme için bk. Hasan, el-Kavâidu'n-nahviyye, 268.

sözlük ve delalet ile devam etmiştir. Dolayısıyla nahiv ilmi, mana ile mebnâ arasındaki ilişkiler açısından yapılandırılmış bir dilbilim kitabında bütün bu unsurların içinde kendi merkezi konumunu almakta ve diğerleriyle birlikte bir sistemler dizisi oluşturmaktadır. Temmam Hassan'a göre nahiv sistemi, "haber, inşa, isbat, nefi, istifham, medih, zem, emir nehiy" gibi genel nahvî manalardan, "failiyet, mef'ûliyet, hâliyet" gibi özel nahvî manalardan, "isnad, tahsisî nisbet" gibi manevi karinelere yani alakalardan, nahvî yapıları oluşturan sarfî sesbirimlerinden ve dildeki her bir unsuru diğerinden ayıran "ayırıcı değerler"den (kıyem hilâfiyye) oluşur. "Mana, mebna ve alame"³³ kavramlarını kullanan müellif, "mebnâ"nın konuşulan ya da yazılan şey değil soyutlamayla ortaya konan biçimsel kategoriler olduğunu ifade ediyor. Bu biçimsel kategorilerin altına müttekellimin konuştuğu ve yazarın kaleme aldığı sayısız "alâme" girmektedir. İşte mebnâ dediğimiz soyutlamalardan oluşan kısımlar ile mana unsuru "dil"e ait iken "alame" dediğimiz unsur "söz"e aittir. Örneğin *فاعل* mana, *الاسم المرفوع* onun mukabilindeki mebnâ, *قام زيد* cümlesindeki *زيد* kelimesi ise alâme'dir. Dil sistemi, mebnâ'sı olmayan manalardan oluşamaz, çünkü mebnâ dediğimiz şey manaların sembolüdür, dil sistemi ise esasında sembolik bir yapıya sahiptir. Buradaki mana, mebna'nın vazifesidir ve mebnâ da kendi altında çok sayıda alame'nin bulunduğu kategoriler oluşturur. Bu arada mebnâ ve manalar "dil"i oluştururken, 'alame'ler "söz"ü oluşturur. Mana söz konusu olduğunda bir sözlük anlamı, bir işlevsel/vazîfi anlam, bir makamî anlam bir de delalî anlam bulunmaktadır. Bu manaların tümü birleştiğinde dilsel ifadelerin toplumsal anlamlarına ulaşılır.³⁴ Temmam Hassan "söz ve dil" konusundan sonra önce "esvât" (fonetik) sonra da "savtiyyât" (fonoloji) konularını getiriyor. Fonetik sesleri tespit edip kaydetmekle meşgulken, fonoloji bazı ses kurallarını açıklamaya ve onları düzenlemeye çalışır. Başka bir ifadeyle fonetik, "dil"le değil "söz"le ilgilenir, yani o dar anlamıyla "kural araştırmaları"nın dışındadır. Yazar fonetik (esvât) kısmında Sîbeveyhi'den hareketle Arapçadaki asıl harfleri ve fer'î harfleri sıralamıştır. Bunları verirken de hem Sîbeveyhi ve İbn Usfûr gibi klasik alimlerin hem modern dilbilimin verilerinden, hem de çağdaş Arap dünyasındaki kullanımlardan yola çıkmıştır. Fonoloji kısmında ise harflerin mahreçlerinden, sahih ve illetli harfler ayrımından, ilet harflerinin sarfta vurgu sisteminde ve nahivde tonlama sisteminde nasıl etkili olduğundan, harf ve ses arasındaki farklardan vb. bahsetmektedir. Buna göre ses "söz" analizinin bir parçası iken, harf "dil" analizinin bir parçasıdır.³⁵ Kitabının "sarf sistemi" kısmında müellif, bu sistemin birtakım sarfî manalardan, birtakım sarfî mebnâlardan (morfemler/biçimbirimler), birtakım alakalardan ve bazı ayırıcı değerlerden oluştuğunu belirttikten sonra kelimenin kısımlarına geçmektedir. Kelimeyi isim, sıfat, fiil, zamir, hâlîfe, zarf ve edat olmak üzere

³³ علامة kelimesi Türkçede de kullanılır ve "alame" diye telaffuz edilir, ancak nahiv ilmindeki meşhur i'râb alametleri ile karışması diye buradaki kavramı "alame" şeklinde yazmayı uygun bulduk.

³⁴ Temmam Hassan, el-Lugatu'l-Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ, (Kahire: Âlemü'l-kütüb, 2000), 37-41, 163.

³⁵ Hassan, el-Lugatu'l-Arabiyye, 46-79.

yedi kısma ayıran müellif, bu konuda hem İbn Mâlik ve el-Uşmûnî gibi klasik nahvin önde gelen isimlerinden hem de modern dilbilim çalışmalarından istifade etmektedir.³⁶ Müellif kitabın sonuna eklediği cetvelde de gösterdiği gibi cetvelin dikey boyutunu oluşturan “mebâni’t-taksîm”, kelimenin kısımları olan az önce bahsettiğimiz yedi kısımdan meydana gelir. Cetvelin yatay boyutunu oluşturan “mebâni’t-tasrîf” ise “şahıs (tekellüm, gıyâb, gaybet), aded (ifrâd, tesniye, cemi), nev’ (tezkîr, te’nîs) ve ta’yîn (ta’rîf, tenkîr)” kısımlarından meydana gelir. Mebânî denilen yapıların üçüncüsü ise “îrâb hareketleri, rütbe, mutabakat, rabt” gibi unsurlardan oluşan lafzî karinelerdir. Hepsini birlikte sarf sistemini oluşturmaktadır. Kelimenin kısımlarından oluşan yapılardan “isim, sıfat ve fiil” unsurları, iştikak açısından türeyebilen ve dolayısıyla iştikakî köklere sahip olabilen türler iken, diğerlerinin hepsinde bu özellik yoktur. Mebâni’t-tasrîfi oluşturan yapılar ise eklerle değişirler. Mebnâ, klasik sarftaki vezin değildir, aksine Temmam Hassan’daki sarf yapıları sîgadır, vezin ise ses yapılarını teşkil eder. Seslerin bir araya gelerek sîgaları oluşturması sırasında meydana gelen “i’lâl, ibdâl, nakl, hazf” gibi değişikliklere ise müellif “ez-zavâhiru’l-mevki’iyye” demektedir.³⁷ Daha sonra “ilsâk ve ziyâde” başlıkları altında tüm ek çeşitlerini inceliyor, ardından bir mebnâ’nın birden çok manaya gelebileceği konusunu, ardından iştikak konusunu ve en son da nebr (vurgu) konusunu incelenmekte ve böylece sarf ilmi sona ermektedir. Bir yapının birden çok manaya gelmesi, hem müellifin yeni kelime taksimi için hem de bağlam teorisi için önemlidir. Kelime taksimindeki yedi tür, yapılarını korumakla birlikte aralarında anlam değişimleri gerçekleşebilir. Örneğin isim kategorisindeki mastarlar sıfat kategorisindeki ism-i fâil ve ism-i mef’ûl (Temmam Hassan’a göre sıfatu’l-fâil ve sıfatu’l-mef’ûl) anlamlarında gelebilir. Aynı şekilde sıfat kategorisindeki kelimeler de cümledeki bağlama göre isim anlamına gelebilir. Edatlar, sîgalar ve diğer sarfî yapılar, ayrıca lafzi karineler vb. hepsi de bağlam içinde farklı bir anlama gelebilir. Bağlam dışındayken birçok anlam ihtimalini içinde barındıran bu yapılar, bağlamına oturtulduğunda, lafzi karinelerin, manevi karinelerin ve hal karinelerinin belirlemesiyle birlikte artık tek bir anlama gelir. Nebr/vurgu konusunda ise müellif bu unsuru temelde ikiye ayırır; birincisi kaidenin kendisinde var olan ve sarfî sîgalarda kendini gösteren vurgudur ki bu “sessiz vurgu”dur, ikincisi ise “kelâm”daki yani telaffuz edilen konuşmadaki vurgudur ki bu vurgu belli duyuşsal organlardan çıkan ve işitsel bir özelliğe sahip olan vurgudur.³⁸

Temmam Hassan’ın nahiv sistemi “cümle ve üslupların manaları gibi genel nahvî manalardan”, “failiyet, mef’ûliyyet, izafet gibi özel nahvî manalardan”, “isnad, nisbe, tebeyyet gibi manevi karineler olan birtakım alakalardan”, “sesler, hareketler, kelimenin kısımları vb. sesbilimin ve sarf ilminin sunduğu birtakım verilerden” ve “tüm bunlar arasında ayırım yapmamızı sağlayan birtakım ayırıcı değerlerden (kiyem hilâfiyye)”

³⁶ Hassan, el-Lugatu’l-Arabiyye, 72-132.

³⁷ Hassan, el-Lugatu’l-Arabiyye, 133-150.

³⁸ Hassan, el-Lugatu’l-Arabiyye, 156-175.

oluşur. Bağlamsal/dizimsel alakaları (syntagmatic relations) ya da Abdulkahir el-Cürçânî'nin deyimiyle "ta'lîk"i ortaya çıkarmak, müellife göre i'râbın gagesidir. Örneğin ضرب زيد عمرا cümlesinin i'râb yapılması istendiğinde, önce ضرب kelimesine bakarız ve onun فَعَلَ kalıbında geldiğini görürüz. Onun hem biçimsel olarak hem de يَفْعَلُ وَاَفْعَلُ karşısındaki ayırt edici konumu açısından artık fiil-i mazi olduğunu anlarız. Kelimenin kısımları arasındaki yeri de "fiil" dir. Böylece ضرب fiil-i mâzidir deriz. Sonra زيد kelimesine baktığımızda sîga karinesi açısından onun isim yapısında olduğunu, i'râb alameti karinesi bakımından onun merfû olduğunu, ta'lîk karinesi bakımından onunla fiil-i mazi arasındaki alakanın isnad alakası olduğunu, rütbe karinesi bakımından onun "taahhur" (fiilden sonra gelmiş olma) rütbesine ait olduğunu ve bu rütbesinin "mahfuza" türünden bulunduğunu, yine sîga karinesi bakımından onunla alakalı olan fiilin ma'lûm olduğunu, mutabakat karinesi bakımından da onunla bağlantılı olan fiilin müfred gâib bir fiil olduğunu görür ve زيد faildir deriz. Sonra عمراً kelimesine baktığımızda sîga karinesi bakımından onun isim yapısında olduğunu, i'râb alameti karinesi bakımından onun mansûb olduğunu, ta'lîk karinesi bakımından onunla fiil-i mazi arasında ta'diye (geçişlilik) alakası bulunduğunu, rütbe karinesi bakımından onun fiilden ve failden sonra geldiğini ama bu rütbenin "gayr-i mahfuza" türünden bulunduğunu görür ve عمراً mef'ûlün bih'tir deriz. Müellife göre bunların en zoru, ta'lîk karinesini ortaya çıkarmaktır. Çünkü manevi bir karine olması bakımından onun anlaşılması bir düşünce yoğunlaşmasını gerektirebilir. Hatta bu düşünce doğrudan hahvî düşünceyle alakalı olmayan birtakım zannî labirentlere sürükleyebilir bizi. Yine de bu karinenin ortaya çıkarılması, i'râb analizinin en büyük gagesidir. Bu sebeple ta'lîk karinesi, nahivdeki tüm karinelerin anasıdır. Mana söz konusu olduğunda ise sesbilimsel mana, sarfî mana ve nahvî mana tümü birden "işlevsel anlam"ı oluştururlar. Tek tek kelimelere bakıldığında da "sözlük anlamı" ortaya çıkar. Bir de toplumsal karinenin ortaya çıkarılması gerekir ki buna belagatçiler "makam" demişlerdir. Müellif bunu Londra Okulunun "context of stuation" (durum bağlamı) kavramını karşılamak üzere kullanıyor. Ve tüm bu manalar birleştiğinde ise "delâlî mana" (semantik anlam) oluşmaktadır. Temmam Hassan Arap Dili tarihi boyunca bağlamsal/dizimsel alakalar (syntagmatic relations) konusunda en değerli çalışmayı Abdulkahir el-Cürçânî'nin yaptığını belirttikten sonra Cürçânî'nin "nazım, bina, tertib ve ta'lîk" şeklinde dört kavram kullandığını, ancak bu kavramlar içinde en önemlisinin ta'lîk kavramı olduğunu ifade ediyor. Nazım, nahvî manalar arasındaki ilişkinin lafzî, manevî ve hâlî karineler vasıtasıyla kurulmasıdır. Hassan, Cürçânî'nin ifadelerinde görülen "furûk" kavramının kendi kullandığı "kıyem hilâfiyye" ya da "mukâbelât" kavramına, yine Cürçânî'nin metninde geçen موقع بعضها مع بعض ifadelerinin kendi kullandığı "rütbe" kavramına, ayrıca استعمال بعضها مع بعض şeklindeki ifadelerin de kendi kullandığı "tedâm" (eşdizimsel yapılar) kavramına yönelik işaretler taşıdığını belirtmektedir. Temmam Hassan hem kendi görüşüne göre hem de muhtemelen Abdulkahir el-Cürçânî'nin

anlayışına göre ta'lik mefhumunun nahivde merkezi düşünceyi oluşturduğunu, bu düşüncenin yeterince anlaşılmasıyla birlikte “nahivdeki avamil hurafesinin” sona ereceğini savunmaktadır. Daha sonra karineler konusu geliyor. Müellif “maddi karineler, akli karineler ve ta'lik karinesi” olmak üzere karineyi üçe ayırıyor. Burada daha işlevsel olanı ta'lik karinesidir. Ta'lik karinesi de kendi içinde “makâlî” ve “hâlî” olmak üzere ikiye ayrılıyor. Makâlî karinelerse kendi içinde lafzi karineler ve manevi karineler olmak üzere ikiye ayrılıyor. Manevi karineler “isnad, tahsîs, nisbe, tebe'iyeye ve muhâlefe” olmak üzere beştir. İsnâd karinesi müsned ve müsnedün ileyh unsurlarını kapsar. Tahsîs karinesi ise müsned ile müsnedün ileyh arasındaki isnâd alakasının hangi “cihet”ten bir alaka olduğunu belirlemek ve sınırlandırmak için vardır. Başka bir ifadeyle, tahsîs karinesinin alt dalları olan karinelere her biri, “fiil” ya da “sıfat”ın işaret ettiği “hades” manasını anlama noktasında özel bir ciheti ifade etmek için vardır. Tahsîs karinesi de kendi içinde “ta'diye/geçişlilik (mef'ûlün bih'te), gâiyye/sebeplilik (mef'ûlün li-eclih vb.de), ma'iyeye/beraberlik (mef'ûlün me'ah vb.de), zarfiyye (mef'ûlün fih'te), tahdid ve tekid (mef'ûlün mutlak'ta), mülâbese (hâl'de), tefsir (temyiz'de), ihrâc (istisna'da), muhâlefe (ihtisas vb.de)” şeklindeki dokuz karineden oluşur. Nisbe karinesi harf-i cerle mecrûr arasındaki veya izafetteki “mücâveze, ta'lîl, ba'ziyye” gibi anlam ilişkilerini ortaya koyar. Tebeyye karinesi “na't, atıf, te'kid ve ibdâl” alt başlıklarından oluşur. Muhâlefe karinesi ile kıyem hilâfiyye (ayırıcı değerler) birbirine karıştırılmamalıdır. “Muhâlefe” sadece manevi karinelere biri iken “kıyem hilâfiyye” çok daha kapsamlı bir kavramdır. Müellif sonra lafzi karinelere geçiyor. Lafzi karineler şunlardır: İ'râb alametleri, rütbe, sîga, mutabakat, rabt, tedâm, edat, nağme. Abdulkahir el-Cürçânî'nin “tertîb” kavramıyla kastettiği şeyin hem nahivcilerin “rütbe” dediği şeyi hem de belagatçilerin takdim-te'hir başlığı altında işlediği konuyu kapsadığını ileri süren müellif, i'râb alametlerinin anlamı belirleyemediği durumda anlam karışıklığını giderecek karinenin rütbe olduğunu belirtiyor. Tedâm, belagattaki kısmı bir kenara bırakılacak olursa, nahivde eşdizimsel imkân ve imkânsızlıkları, yani birlikte kullanılması gereken öğelerle bir araya gelemeyecek öğeler hususunu düzenleyen lafzi karinedir. Nağme (vurgu ve tonlama) konusunda yazar, Arap Dili kültürel mirasının bize yazılı olarak geldiğini, bu yüzden de edebi eserlerdeki “toplumsal makam” unsurunun kaybedildiğini, dolayısıyla bugün bir yazar Arap Dili tarihindeki bir edebi metni günümüze taşıırken bu “makam”ı yeniden yapılandırması gerektiğini belirtiyor. Eski Arapçanın yazılı olarak bize gelmesi ve noktalama işaretlerini barındırmaması, bunu zorunlu kılar. Örneğin Haccâc'ın (ö.95/714) Irak halkına yönelik hutbesini günümüze taşıyacak bir araştırmacı, vurgu ve tonlama konusunu özellikle incelemesi ve ortaya koyması gerekir. Temmam Hassan saydığı bu lafzi ve manevi karinelerin, nahvi amel teorisine ihtiyaç bırakmayacak şekilde yapılandığına savunduktan sonra zaman ve cihet konusuna geçer ve burada zamanları detayı bir şekilde yeniden yapılandırır.³⁹ Temmam Hassan nahiv kısmı bittikten sonra

³⁹ Hassan, el-Lugatu'l-Arabiyye, 178-240.

burada nahvi kaidelerden ayırarak ikinci cilde alıyor. Yani kaideler yalın biçimleriyle ilk ciltte, tartışmaların oluşturduğu kısım ise ikinci cilttedir.⁴³

Abdulalim İbrahim'in en-Nahvu'l-vazîfi adlı eseri ise, nahiv ilminin dil öğretimi alanında işlevsel olması gerektiği fikrinden doğmuştur. Buna göre müellif Arap Dilinin kaidelerini öğrenen kişilerin en çok da i'râb konusunda hata yaptıklarını tespit etmiş ve konuları buna göre düzenlemiştir. Ancak bu i'râb eksenli konu tertibi, eski nahiv kitaplarından biraz farklıdır. Şöyle ki yazarın deyimiyle bazı eski kitaplarda bazen mebni ve mu'reb, bazen fiil ve isimler, bazen mansûb ve merfûlar, bazen de sarf ve nahiv konuları birbirine karıştırılmış olarak verilir. Ayrıca tek bir konu bazen birçok bab altına dağılmış ve bütünlüğü kaybolmuştur. Örneğin mef'ûlün bih konusu şu bablar altında öğrencinin karşısına çıkar: Mef'ûlün bih, nâibu'l-fâil, iki mef'ûlü nasb eden fiiller, müsennâ, ُ ile müevvel mastar, ُ ile müevvel mastar, esmâu'l-ef'âl, taaccub, zaid harf-i cerler, iğrâ, tahzîr, ihtisas, iştigal, tenazu, mastarın ameli, ism-i fâilin ameli, mübalağa sigalarının amelleri, sıfat-ı müşebbehenin ameli. Yazar tüm bu konulara dağılmış olan mef'ûlün bih konusunu, "mef'ûlün bih'in değişik biçimleri" başlığı altında tek bir konu altında toplamak suretiyle, hem dağınık konuları bir araya toplayarak tek başlık altında zikretmekle konu çeşitliliğini azaltma ve böylece konuları öğrenci için kolaylaştırma yoluna gitmiş hem de belli bir konudaki bütünlüğü sağlamak istemiştir.⁴⁴ Bu anlayışla yazar konuları şöyle tertip etmiştir: Mu'reb isimler, mu'reb fiiller, mu'reb cümleler, mebni isimler, mebni fiiller, harfler, çeşitli kullanımları olan edatlar, farklı i'râb kullanımları. Her bir konu sonunda alıştırmalar olduğu gibi kitabın sonunda da genel alıştırmalar mevcuttur.

Sonuç

Geleneksel nahiv çalışmalarındaki konu tasnifinin i'râb ekseninde ve amil teorisine göre tasarlandığını ileri süren bazı modern Arap dilcileri, günümüzde nahvin yeniden ele alınması ve bu çerçevede konularının da yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Şüphesiz günümüzde klasik nahvin konu tasnifini, kavramlarını ve yöntemini biraz daha geliştirerek devam ettirmek isteyen daha muhafazakar tutumlar da söz konusudur. Aslında bu iki yaklaşım arasındaki farklılık, nahiv ilmine hangi gözle bakıldığıyla ilgilidir. Geleneksel yaklaşım Arap Dili ile yazılmış ilmi metinleri öncelikle, çağdaş Arap gramerinin mantığı bir iletişim dili olarak fasih Arapçanın güncellenmesini öne çıkarmak istemekte ve bu çerçevede iletişim açısından daha işlevsel bir disipline ulaşmaya çalışmaktadır.

Nahiv tarihindeki kitapların konu tasnifinde eleştirilen hususların başında, bir dilin ifade biçimleri olan "olumsuzluk (nefiy), soru (istifham), cevap, kasr" gibi üslup

⁴³ Bk. Yusuf es-Saydâvî, el-Kifâf: Kitâbun yu'îdu savğa kavâidi'l-lugati'l-'Arabiyye, 2 Cilt, (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 1999).

⁴⁴ Abdulalim İbrahim, "Mukaddime", en-Nahvu'l-vazîfi, 9. Baskı, (Kahire: Dâru'l-maarif, 1998).

özelliklerinin i'râb eksenli konu tasnifi sebebiyle, tek başlık altında toplanamayıp çeşitli konulara dağıtıldığıdır. Bu da gramer çalışmalarının anlam temelinde değil lafız temelinde şekillendiği anlamına gelmekteydi. Bir diğer eleştiri, cümledeki anlamı ortaya çıkarmaya veya yazılı ve sözlü iletişimdeki doğru ifadeye bir katkısı olmayıp felsefi ve mantıksal çıkarımlara dayanan “tenâzu, iştigal, takdiri i'râb, mahallî i'râb” gibi konuların, ayrıca yine zihinsel temelli gerekçelendirmelerin (ta'lîl) nahivde olmaması gerektiği şeklindedir. Başka bir husus da, tıpkı ilk dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de nahvin “me'ânî ve sarf” konularını da kapsayacak şekilde genişletilmek istenmesidir. Klasik nahvin cümleyi oluşturan öğeleri incelerken cümle bütünlüğünü ele almayı ihmal ettiği şeklindeki eleştiriler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Buna göre günümüzde nahiv, kelime odaklı değil cümle odaklı olarak yeniden inşa edilmelidir.

Modern dönemde yazılan metodolojik kitapların savunduğu düşünceleri aynısıyla pratik alanda yani ders kitaplarında görmek çoğu zaman mümkün olmamıştır. Çünkü dil öğretim teknikleri her geçen gün yenilenmekte ve daha etkileyici bir öğretimi yakalamak için güncel ders kitapları kaleme alınmaktadır. Fakat nahvin yöntemine getirilen söz konusu eleştirilerin konuların tasnifi açısından yansımalarına bakıldığında, örneğin klasik nahivde “merfû'ât, mansûbât, mecrûrât, ٱ ve kardeşleri, ك ve kardeşleri” gibi i'râb eksenli konu başlıkları görülürken, yeni yaklaşımlarda “müsned, müsnedün ileyh, tekmile” gibi ana konu başlıkları ile karşılaşmaktadır. Yeni yönelimlerde görülen başka bir özellik de nahvin sesbilim ve semantik konuları ile birleştirilerek, hatta bazen buna yazı kuralları da eklenerek verilmesi ve nahvin dil öğretimi açısından belli bir bütünün içine oturtulmasıdır. Bu anlamda yeni kitaplarda “takdim-tehir, kasr, istifham, olumsuzluk, zikir-hazf” gibi üslup özellikleri ile karşılaşmak mümkün olduğu gibi “hemzenin yazılışı” gibi imla konularıyla karşılaşmak da mümkündür. Ayrıca yeni nahiv kitaplarında “cümle çeşitleri” başlı başına bir konu olarak ele alınmakta ve dil öğretiminin hareket noktası haline getirilmektedir.

Tüm bu çalışmalarda çok çeşitli yaklaşımlar varsa da ortak noktalar da vardır. Örneğin bu girişimlerin hepsi de anlamı esas alan bir konu tasnifini daha makul görmektedirler. Ayrıca yine bu çalışmalar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, konu tasnifinin yeniden düzenlenmesini, bir yandan dil öğretimi alanına yönelik bir kolaylaştırma çabası diğer yandan nahvin yöntemindeki amil-mamul-i'râb yaklaşımını aşmaya çalışan mana temelli bir yöntem oluşturma çabası olarak görmek mümkündür. Kolaylaştırma çalışmaları bazı yazarların konu başlıklarını mümkün olduğunca azaltmaya ve dağılmış bilgileri daha az konu başlığı altında birleştirmeye yöneltmiştir. Ayrıca tüm bu çabalar modern dilbilim yöntemlerinden ve çağdaş dil öğretimi tekniklerinden birtakım izler barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

Abduh, Davud. Nahve ta'lîmi'l-lugati'l-Arabiyye vazîfiyyen. Kuveyt: Müessesetu Dâri'l-'Ulûm, 1979.

el-'Avnî, Ahmîde. el-Üsüsü'l-menheciyye li-tebvîbi'n-nahvi'l-'Arabî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2015.

- el-Câbirî, Muhammed Âbid. el-Hitâbu'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir. 5. Baskı, Beyrut: Merkezu Dirâsâti'l-vahdeti'l-'Arabiyye, 1994.
- el-Cürcânî, Abdulkahir. el-'Avâmilü'l-mie, thk. Enver ed-Dağıştânî. Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2009.
- el-Cürcânî, Abdulkahir. Delâilu'l-i'câz. thk. M. Muhammed Şakir. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1984.
- el-Cürcânî, Abdulkahir. Kitâbu'l-cümel fi'n-nahv. thk. Yüsrî Abdulgani Abdullah. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1990.
- Dayf, Şevki. Tecdidü'n-nahv. 6. Baskı. Kahire: Dâru'l-Maarif, 2013.
- Durmuş, İsmail. "Müberra". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 31: 432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail, "Nahiv", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 32: 300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- el-Enbârî, Kemalüddin. Kitâbu Esrâru'l-'Arabiyye. thk. Fahr Salih Kadare. Beyrut: Dâru'l-cil, 1995.
- el-Fârisî, Ebu Ali. el-Îzâhu'l-'Adudî. thk. Hasan Şazeli Ferhûd. Riyad: Câmî'atu Riyâd, 1969.
- Feyyaz, Süleyman. en-Nahvu'l-asrî: delil mübsit li-kavaidi'l-lugati'l-'Arabiyye. Kahire: Merkezu'l-Ehrâm li't-terceme ve'n-neşr, 1995.
- el-Ğunemyîn, Merlîn Adnan. Esâlîbu tertibi ebvâbi'n-nahv. Yüksek Lisans Tezi, Âlu'l-Beyt Üniversitesi (Al al-Bayt University), 2004.
- Halefu'l-Ahmer. Mukaddime fi'n-nahv, thk. İzzeddin et-Tanûhî. Dımaşk: Vizâratu's-sekâfe ve'l-irşâdu'l-kavmî, 1961.
- Hasan, Abdulhamid. el-Kavâidu'n-nahviyye mâddetuhâ ve tarîkatuhâ. 2. Baskı. Kahire: Mektebetü'l-enclü el-Mısriyye, 1952.
- Hassan, Temmam. el-Lugatu'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ. Kahire: Âlemü'l-kütüb, 2000.
- Humeyde, Mustafa. Nizâmu'l-irtibât ve'r-rabt fi terkîbi'l-cümleti'l-'Arabiyye. Kahire: Mektebetü Lübnan & eş-Şeriketu'l-Mısriyye'l-'âlemiyye li'n-neşr, 1997.
- İbn Âcurrûm. el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye fi ilmi'l-i'râb. eş-Şârîka: el-Müntedâ el-İslâmî, 2007.
- İbn Bâbeşâz. Şerhu'l-Mukaddimetü'l-muhsibe. thk. Halid Abdulkerim. Kuveyt: el-Matbaatu'l-'asriyye, 1977.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. el-Hasâis. thk. M. Ali en-Neccâr. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1952.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. el-Lüma' fi'l-'Arabiyye. thk. Hamid el-Mü'min. 2. Baskı. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1985.
- İbn Hişâm en-Nahvî. el-Î'râb 'an kavâidi'l-i'râb. thk. Ali Fûde Nîl. Riyad: İmâdetu şuuni'l-mektebât - Câmîatu Riyâd, 1981.
- İbn Hişâm en-Nahvî. Muğni'l-lebîb. 2 Cilt. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1991.
- İbn Hişâm en-Nahvî. Şerhu Şüzûru'z-zeheb. thk. Berekât Yusuf Hebbûd. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994.
- İbn Madâ, Ebu'l-Abbas. er-Red 'ale'n-nuhât. thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ. Kahire: Dâru'l-i'tisâm, 1979.
- İbn Mâlik, Ebu Abdillah Cemalüddin. Metnü'l-elfiyye. Beyrut: el-Mektebetü'ş-Şa'bâniyye, ts.
- İbn Mâlik, Ebu Abdillah Cemalüddin. Şerhu't-teshîl. 2 Cilt, thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mahtûm. Cize: Hicr li't-tibâa ve'n-neşr, 1990.
- İbn Mu'tî, Ebu'l-Hüseyn. el-Fusûlü'l-hamsûn. thk. M. Muhammed et-Tanâhî. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1976.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd. ez-Zarûrî fi'n-nahv. thk. Mansur Ali Abdussemitî. Kahire: Dâru's-Sahve, 2010.
- İbn Şukayr, Ebu Bekr Ahmed. el-Muhallâ, thk. Faiz Faris. İrdib: Müessesetü'r-risâle, 1987.
- İbn 'Usfûr, Ebu'l-Hasen. el-Mukarreb, 2 Cilt. thk. Abdussetâr el-Cevârî - Abdullah el-Cubûrî. b.y., 1971.
- İbnü'l-hâcib, Ebu 'Amr. el-Kâfiye fi ilmi'n-nahv - eş-Şâfiye fi ilmi's-sarf ve'l-hat. thk. Salih Abdulazim eş-Şâir. Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 2010.
- İbnü's-Serrâc, Ebu Bekr Muhammed. el-Usûl fi'n-nahv. 3 Cilt. thk. Abdülhüseyn el-Fetfî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985.
- İbrahim, Abdulalim. en-Nahvu'l-vazîfî. 9. Baskı. Kahire: Dâru'l-maarif, 1998.
- el-Mahzûmî, Mehdi. Fî'n-Nahvî'l-'Arabî nakdun ve tevcih. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'r-râidu'l-'Arabî, 1986.
- Mellâvî, Selahaddin. "el-Bâbu'n-nahvî (Bahsun fi'l-üsüsü'l-menheciyye ve'l-bedâilî'l-lisâniyye)". Nazariyyetu'n-nahvî'l-'Arabî beyne'l-mevrûs ve'l-müstahdes (Ebhâsu'l-mu'temerî'd-düvelî es-sâlis fi'l-lugaviyyâti'l-'Arabiyye 2015). 52-72. İrbid: 'Alemlü'l-kütübi'l-hadîs, 2016.
- el-Meseddî, Abdusselam. el-Lisâniyyât ve üsüsühe'l-ma'rifiyye. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-neşr, 1986.

- Mustafa, İbrahim. İhyâu'n-nahv. Kahire: Lecnetü't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1959.
- Mustafa, İbrahim v.dğr. Tahrîru'n-nahv. Kahire: Dâru'l-Maarif, 1958.
- el-Mutarrizî, Ebu'l-feth. el-Misbâh fi 'ilmi'n-nahv. thk. Abdulhamid es-Seyyîd Tâlib. Kahire: Mektebetü'ş-şebâb, 1970.
- en-Nehhâs, Ebu Cafer. Kitâbu't-tuffâha. thk. Korkîs Avvâd. Bağdat: Matbaatu'l-'ânî, 1965.
- Sa'îd, Abdulvâris Mebrûk. Fî Islâhi'n-nahvi'l-'Arabî. Kuveyt: Dâru'l-kalem, 1985.
- es-Sâmerrâî, Fâzıl Sâlih. Me'âni'l-ebniye fi'l-Arabiyye. 2. Baskı. Amman: Dâru Ammâr, 2007.
- es-Sâmerrâî, Fâzıl Sâlih. Me'âni'n-nahv. 4 Cilt. 2. Baskı. Amman: Dâru'l-Fikr, 2003.
- es-Saydâvî, Yusuf. el-Kifâf: Kitâbun yu'îdu savğa kavâidi'l-lugati'l-'Arabiyye. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1999.
- es-Sevdâ, Yusuf. el-Ahrufiyye ev el-Kavâidu'l-cedîde fi'l-'Arabiyye. Beyrut: Dâru Reyhânî, 1959.
- es-Seyyîd, Sabri İbrahim. Menâhîcu't-tebvîbi'n-nahvî 'inde'l-'Arab. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2011.
- es-Suyûtî, Celaleddin. el-İktirâh fi usûli'n-nahv. thk. Abdulhalim Atiyye - Alaaddin Atiyye. 2. Baskı. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006.
- el-'Ubeydî, Şaban. en-Nahvu'l-'Arabî ve menâhîcu't-te'lîf ve't-tahlîl. Bingazi: Menşûrâtu Câmiatu Karyunus, 1989.
- Ukkaşe, Ömer Yusuf. en-Nahvu'l-gâib. Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye lî'd-dirâsât ve'n-neşr, 2003.
- Zâhid, Züheyr Gâzî. Mevzû'ât fi nazariyyeti'n-nahvi'l-'Arabî: Dirâse muvâzene beyne'l-kadîm ve'l-hadîs. Dımaşk: Dâru'z-zemân, 2010.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım. el-İzâh fi 'ileli'n-nahv. thk. Mazin el-Mubarek. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1979.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım. el-Mufassal fi san'ati'l-'irâb. Beyrut: Dâru ve Mektebetu Hilal, 1993.